

SZAKÁLY FERENC–DÁVID GÉZA

ÚJABB ADALÉK TINÓDI SEBESTYÉN TÖRTÉNETÍRÓI HITELEHEZ

Hajdar bin Abdullah tímár-birtoka

Tinódi Sebestyén 1554-ben az alábbi „szándéknyilatkozattal” bocsátotta útjára *Cronica* címmel összegyűjtött verselményeit: „én azt meggondolván és látván, ez szegín Magyarországbán mely csuda veszödelmes hadak kezdének lennie: ezöknek megírására, hogy ki lenne végemléközet, senkit sem hallhaték. Mi ezök[et] meggondolván, és uramnak, barátaimnak erre való intésöket gyakorta hallván: kénszörítettém enmagamat ez szegín eszömmel ezöknek gondviselésére foglalnom, és ez egynéhány istóriát megírnom, öszveszednöm és az közösségnek kiadnom, ki lenne az több krónikák között végemléközet, kinek munkájába sokat fártattam, futostam, tudakosztam, sokat es költöttem.”¹ A hasonló célzattal írott munkák előszavában szinte kötelezően szereplő toposzt kevés krónikásnak sikerült oly gazdag valós tartalommal megtöltenie, mint Tinódinak. Műve már a közel-kortárs krónikások és történetírók részéről is elismerésben részesült, hiszen mi másnak foghatnók fel, mint elismerésnek, hogy a nála összehasonlíthatatlanul iskolázottabb és szélesebb látókörű Forgách Ferenc az 1540 és 1552 közti évek szinte valamennyi hadtörténeti információját Tinódiból merítette, s e részhez kritikus természetű fivére, Forgách Simon – 1569 és 1582 között bányavidéki főkapitány, valamennyi jelentősebb hadi és politikai mozgalom és tárgyalás részese – sem tartotta szükségesnek megjegyzéseket fűzni.²

Azok az irodalomtörténészek és történészek, akik az utóbbi bő száz évben tüzetesen foglalkoztak Tinódi hitelességének kérdésével, valamennyien arra a megállapításra jutottak, hogy az általa előadottak – közelebről: a személyek, a dátumok, a benne elbeszélte események stb. – túlnyomórészt megfelelnek a más forrásokból kihüvelyezhető képeknek. A hálás utókor különösen azt értékelte, hogy – jóllehet bizonyos: információinak java része szóbeli közléseken alapul – részletezései pontosabbak, mint azon krónikás-utódaiéi, akiknek, hivataluknál fogva, valóban módjuk volt (vagy lehetett volna) bepillantani elsőrendű fontosságú állami és katonai iratokba.³

Tinódi hitelességének ellenőrzésében ezen gazdag előzmények után is új fejezetet nyitottak Sugár István minuciózus egri vártörténeti kutatásai, amelyek a kivételesen nagy számban ránk maradt várleltárakat, azok mellékleteit, a várszámadásokat, egyéb elszámolásokat és előterjesztéseket stb. vették minden korábbinál tüzetesebb vizsgálat alá. Csupa olyan forrást tehát, amelyekből látszatra oktalanság volna irodalomtörténetileg is hasznosítható adalékokat remélni. Kivé-

¹ TINÓDI Sebestyén, *Krónika*. Sajtó alá rendezte SUGÁR István. A bevezetőt SZAKÁLY Ferenc írta. Bp., 1984. 89. (Bibliotheca Historica)

² *Ghymeszi Forgách Ferenc nagyváradi püspök Magyar históriája, 1540–1572. Forgách Simon és Istvánffy Miklós jegyzéseikkel együtt*. Közli MAJER FidéL. Bevezette TOLDY Ferenc. Pest, 1866. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores XVI.) Vö.: ACSÁDY Ignác, *Tinódi Sebestyén*. Budapesti Szemle, 97. évf. 1899. 266. sz. 207–210.

³ Ezt kivált ACSÁDY hangsúlyozta (i. h.).

ve talán Tinódi Eger vár viadaljáról való énekét (VI. ének) és az Egri históriának summáját (VII.), hozzátéve még bizonyos értelemben a Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből címűt (XX.), amelyekben, de kivált az elsöben a szerző valósággal tobzódik a nevekben és az apró mozzanatok leírásában.⁴ Sugár István eredményei adták az ötletet, hogy a korábban már faksimilében is közzétett *Cronicát*⁵ modernizált helyesírással megkíséreljük a mai olvasóhoz is közelebb hozni. A sajtó alá rendezést teljes egészében Sugár István végezte, s nemigen volt hozzátenni való az egri énekek általa készített értelmező jegyzeteihez sem. Szakály Ferenc, a bevezetés megírásán túl a többi ének jegyzetelését egészítette ki. Az újabb „felül”-vizsgálat végeredménye természetesen nem lehetett más, mint annak a régi felismerésnek minden korábbinál behatóbb és részletesebb megerősítése, hogy Tinódi krónikája „igaz történelem – versben és énekekben elbeszélve”.⁶

A fentiek alapján aligha lehet kétséges, hogy a Tinódi által feldolgozott témákkal kapcsolatban előkerült minden újabb elbeszélő vagy levéltári forrás tartalmazhat olyan elemet, amely alátámasztja vagy – nyilván ez fog ritkábban előfordulni – kikezdi énekei hitelét. Úgy is fogalmazhatnók, hogy valamennyi ilyen forráshely újabb és újabb kihívás a Tinódi-kutatás számára, s mivel forráskiadásunk az elmúlt évtizedekben rohamos fejlődésen ment keresztül, és lendülete az utóbbi, sanyarú esztendőkbén sem tört meg, nyilvánvalóan záros határidő elteltével ismételten szükségessé válik a *Cronica* átvizsgálása. Tisztában vagyunk persze azszal, hogy a más, fontosabb feladatokkal agyonterhelt irodalomtörténet- és történetírás nem tarthatja állandóan felszínen ezt a lényegében rég lezárt kérdést. Most azonban olyan őrzőhelyről bukkant elő – akár perdöntőnek is mondható – forrás, hogy nem állhattak meg az összevetést külön tanulmányban elvégezni és közreadni. Márcsak azért sem, mert a kikezdhethetlen hitélű megerősítés az egyik olyan énekhez – *Verbőczy Imrehek Kászón hadával kozári mezőn viadalja* (XVIII. ének) – kapcsolódik, amely eddig egyedüli forrása volt az egyébként csak Tinódi által elbeszél 1542. évi eseménynek, s általában is olyan évből való s olyan vidékről hoz híreket, amelyekre nem éppen a forrásbőség jellemző.

Az a felismerés, hogy a török elbeszélő források jól felhasználhatók a magyar krónikák hézagainak kitöltésére, illetve ellenőrzésére, régi keletű és számtalanszor

⁴ Eger városfalainak és kapuinak története. Az egri múzeum évkönyve (Annales Musei Agriensis) 6. évf. 1968. 177–204. (A továbbiakban EMÉ.); Az egri vár postája a XVI. században. EMÉ, 7. évf. 1969. 213–234. (Újraközölve: Hadtörténelmi Közlemények, 1982.); Az egri vár kémei és fegyverei a várszámadások és leltárak tükrében (1549–1562). EMÉ, 13. évf. 1975. 101–124.; Sebészborbélyok és sebesültek az egri vár 1552. évi ostromában. EMÉ, 16. évf. 1977. 93–102.; utóbb Eger város első négy urbáriuma (1475–77, 1551, 1557, 1567). In Agria, 23. évf. 1987. 473–493., különösen 477–481. (Annales Musei Agriensis); Az egri vár gazdálkodási rendszere (1548–1563). Agria, 25–26. évf. 1989–1990. 421–444.; Miként jutott az egri püspökök vára Habsburg Ferdinánd kezére? Agria, 27–28. évf. 1991–1992. 181–206.; Az egri vár gazdasági adminisztrációs és katonai szervezete. Agria, 29–30. évf. 1993–1994. 67–103.; Az egri vár 1552. évi ostromának sebesülte, halottai és sebészborbélyai. In Archivum. Supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum. Szerk. BÀN Péter, Á. VARGA László. Eger, 1993. 189–222.; Bornenissza Gergely deák élete. Eger, 1984. (Studia Agriensia 4.); Az egri vár építőanyagainak beszerzési helyei 1548–1564. In Végoár és környezet. Szerk. PETERCSÁK Tivadár és PETŐ Ernő. Eger, 1985. 175–182. (Studia Agriensia 15.) stb.; Összefoglalóan: Eger vár és viadala. Bp., 1971.

⁵ VARJAS Béla gondozásában, BÓTA László tanulmányával. Bp., 1959. (Bibliotheca Hungarica Antiqua II.)

⁶ SUGÁR István 1982 utáni eredményein (I. a 4. jegyzetben) túlmenően leginkább a XIII. énekhez („Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról”) és a XVII. énekhez („Príni Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról”) várhatók hasznos adalékok az alábbi friss(ebb) forráskiadványokból: SZTÁRAI Mihály, *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról – Perényi Péter élete és halála*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta TÉGLÁSSY Imre. Bp., 1985. (Magyar ritkaságok) és *Enyingi Török Bálint*. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi BESSENYEI József. Bp., 1994.

bizonyítást nyert.⁷ E sorok írói közül Szakály Ferenc e folyóirat hasábjain mutatott be egy példát arra vonatkozóan, hogy még a török adóösszeírások is hasznosíthatók bizonyos vitás irodalom- vagy művelődéstörténeti kérdések eldöntésénél.⁸ Azt azonban ezen előzmények után sem hittük volna, hogy egy 16. századi magyar vers – történetesen Tinódié – párhuzamát éppen egy olyan török nyilvántartásban fedezzük fel, amely a javadalmak kiutalását rögzíti. Ezen, *rúznámcsénak* nevezett, tartományonként vezetett, több száz oldalas lajstromokban az érdemesülteknek kiosztott jövedelemforrások felsorolása után röviden összefoglalták (bemásolták?) annak az előterjesztésnek (török műszóval *tezkerének*) a tartalmát, amelyet az ügyben illetékes beglerbég a szultánnak küldött. A Magyarországról eddig ismertté vált *tezkerék* nemigen mentek túl azon az általánosságon, hogy a birtokadományra javasolt személy valamely összecsapásban kitüntette magát.⁹ A jelen esetben nyilván a friss hódítások (nevezetesen a Délkelet-Dunántúl megszállása) felett érzett öröm magyarázza, hogy a mohácsi bég által kezdeményezett, majd a budai pasa kancelláriáján végleges formába öntött javaslat olyannyira elért a bevett gyakorlattól, s hogy azt az Isztambulban naprakészen tartott 1541–42. évi, számunkra más vonatkozásokban is igen értékes adatokat őrző¹⁰ főkönyvbe is bejegyezték, majd az illető, mára elveszett kiutalási okmányába (*berátjába*) bizonyára szintén beletették. A szóban forgó iratban a török–Habsburg (magyar) küzdelem egésze szempontjából elhanyagolható epizód részleteire tértek ki, elképesztő véletlen folytán pontosan arra a párviadalra, amelyet Tinódi is szükségesnek érzett szépen kikerekíteni említett énekében.

A lelet feletti örömről tovább fokozza, hogy a *Verbőczy Imre*nek *Kászon hádával... viadalja* hitelét eddig csupán az támogatta, hogy a benne szereplő tizenhárom név szerint említett személy (az alábbi három főtiszt mellett három magyar és hét török) közül kettőről bizonyítható, kettőről pedig joggal feltehető: a jelzett időpontban – ami egyébként külön fejtörést okoz¹¹ – valóban a Tinódi által mondott helyen tartózkodott. Werbőczyvel kapcsolatban – bár éppen a minap derült ki róla, hogy 1542-ben megfordult Csehországban is¹² – ez nem szorul bizonyításra, de jól ismerjük a két megnevezett béget: Kászimot és Murádot is.

Az előbbi életrajza éppen most készült el,¹³ az utóbbi pedig – korábban Hűszrev boszniai bég embere (*vojvodája*¹⁴ vagy *kethüüdája*¹⁵) – 1537-ben Klissza, majd 1541. október 18-ától Pozsega szandzsákbégje lett.¹⁶

⁷ KÁLDY-NAGY Gyula, *A török hódoltság elbeszélő és okleveles kütfőiről*. Századok, 106. évf. 1972. 642–652. (A továbbiakban SZ.)

⁸ *A házasságról való dícsíret (1841) szerzője: Tatár Benedek (A török adóösszeírások művelődéstörténeti forrásértékéről)*. ITK 1982. 183–185.

⁹ VELICS Antal–KAMMERER Ernő, *Magyarországi török kincstári defterek*. I–II. Bp., 1886–1890. I. 349–372., 385–398.; II. 560–605., 607–632., 633–653.; DÁVID Géza, *A Simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp., 1982. 29., 31., 79–81.

¹⁰ DÁVID Géza, *A budai beglerbégek jövedelmei és birtokai a 16. században*. Keletkutatás, 1991/1. 49–51. (A továbbiakban: Kk.)

¹¹ Ugyan az utolsó versszakban Tinódi világosan megmondja, hogy a „viadal volt negyven és két esztendőben” (179. sor), ez azonban nem a párviadalra, hanem a ráckozári mezőn lezajlott ütközetre vonatkozik. (Ennek időpontjához I. SZAKÁLY Ferenc, *Az első dunántúli szandzsák és megszervezője, Kászim bég*. Kk 1995/1. 25.). Ezzel szemben az énekben ismertetett párviadal inkább 1541 őszére datálható, hiszen az alább közlendő rúznámcsé-bejegyzést kiváltó *tezkeré* 1542 kora tavaszán kelt, márpedig télen nem szoktak párviadalokat rendezni.

¹² SZAKÁLY F., *Az első dunántúli szandzsák*, i. m. 37–52.

¹³ DÁVID Géza, *Kászim vojvoda, bég és pasa*. Kk 1995/2.

¹⁴ *Török történetirők*. I–II. Fordította THURY József. Bp., 1893–1896. I. 98–99. és 99/1. jegyzet.

¹⁵ *Török történetirők*, i. m. II. 383.

¹⁶ Basbakanlık Osmanlı Arşivi (Istanbul), Maliye 3445^{a-b}. (A továbbiakban BOA.) (A mű valódi szerzője Matrakcsi NASZUH.)

Murád bég Tinódinál csupán úgy kerül szóba, mint akinek az énekben elbeszélte események idején követe érkezett Kászon meg nem nevezett „székvárosába”, valószínűleg Szekszárdra:

„Követe vala akkort Murat béknek,
Szönyegökön vitézők leültetének,
Az ő módgyok szerint igen örvendének.” (50–52. sor)

Egy datálatlan, de valószínűleg 1544-ben készült felmérés szerint¹⁷ ő továbbra is Pozsega szandzsákbégje volt; 1000 beslia, valamint 5000 gyalogos és lovas élén őrizte a Dráva–Száva közti török végeket.

A csoportos párviadal, amelynek szerencsés kimenetelén a törökök „igen örvendének”, Tinódi előadása szerint így esett:

„Ő magában Kászon azon bosszonkodik,
Hogy Verbóczi Imre véle tusakodik,
Oly gyakor csatákkal véle ellenkodik,
Őtet elvesztené, azon igyeközik.

Bajviadalt kére minap ez úrifitül,
Bizon el sem múlték jámbor szolgáitül,
Sárközi Gábriel-, Budaházi Jánostül,
Az többivel öszve az Muti Istvántül.

Ezön lón öröme vitéz Verbőczinek,
Hogy bajviadalban jól cselekedének,
Döbröközben vígan ők el-bémenének,
Az jámbor vitézők hírt, nevet vevének.

Sok vérök hullatván, terekek jutának,
Kik bajviadalban sebeket vallának,
Kászon béknek ők mind csak fejet hajtának,
Néki megbeszélék rendit viadalnak.

Tón nagy tisztösségöt mind az vitézőknek,
Követe ott vala akkor Murat béknek,
Szönyegökön vitézők leültetének,
Az ő módgyok szerint igen örvendének.

Ha jó kedve juta vitéz Kászon béknek,
Ajándékot ada bajvívó hőseknek,
Bárson subát, ezör oszporát ada Recsefnek,
Hatvan forint érő szablyát ada ez vitéznek.

¹⁷ Österreichische Staatsarchiv (Wien), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica Fasc. 5. Konv. 6(1544) ff. 4–5. (A továbbiakban ÖStA HHStA.)

Im az Kara Hajdárnak ada egy aranyas bársonyt,
Kétezör oszporát, egy ezüst sisakot,
Terek Péternék ötszáz oszporát, öt sing jó skarlátot,
Kikkel egyötembe minden barátságot.” (33–60. sor)

A három „bajvívó hős” (55–59. sor) közül Redzsebről és Terek Péterről – aki neve szerint pribék lehetett¹⁸ – semmit sem tudunk, mint ahogy az említett előterjesztés felbukkanásáig nem sokat hallottunk a harmadikról, Kara Hajdáról sem. Alapjában véve nem lenne mondanivalónk a Werbőczy környezetéből felsorolt három vitézről – Budaházi Jánosról, Muti Istvánról és Sárközi Gáborról – sem (39–40. sor). Hacsak azt nem vesszük, hogy Tolna megye Kapos menti járásának 1543. évi dikális összeírásában találunk mind Muti, mind pedig Sárközi nevű kisbirtokos nemes családot. (Múti János harmadmagával birtokolta Tahot, ám mindössze 3 „szegény” alattvalója volt, Sárközi Márton viszont egyedüli ura volt a 4 portával, 3 „szegényel” és 7 pusztatelekkel összeírt Inokának.)¹⁹ Márpedig Werbőczy lovasairól, saját állításuk alapján tudjuk, hogy túlnyomórészt a török támadások által sújtott környékbeli nemességből verbuválódtak.²⁰ Budaházi nevű birtokost sem Tolna megyében, sem Baranya megyében nem találtunk,²¹ létezését azonban megerősíti a sokat emlegetett kiutalás, amelynek teljes szövege itt következik ([]-ben a szöveg megértése érdekében elengedhetetlenül szükséges fordítói kiegészítések, betűvel jelölt jegyzetben a szöveg kritikus pontjaira vonatkozó megjegyzések, magyarázatok olvashatók):

[a bejegyzés fölött:] „négyezerre parancsoltatott
Uzicsei náhije” a Szendrői szandzsákban
Hajdar bin Abdullah tímárja Radín zimmi tahvíljáról^b, aki meghalt
[Három falu, az első 1516, a második 2200, a harmadik 1400 akcse]
Összesen 5116
az említett részlet 4000
másik részlete 1116

Az említett meghalt, és [mivel] mostanság a világ menedékhelyéül szolgáló udvartól nemes parancs érkezett arra, hogy tímárt osszanak azon személyeknek, akiknek vitézsége az ottani végeken több alkalommal megnyilvánult s használhatósága ismertté vált, [az alábbi eset] terjesztetett a boldogságos küszöbhez: szolgálja, Kászim mohácsi szandzsákbég emberei közül Hajdar bin Abdullah [nevű] szolgálja kihívta a lázongó Virbőcsi Imre egyik kiváló emberét,

¹⁸ Vö.: TAKÁTS Sándor, *A pribékek*. In *Uő., Rajzok a török világból*. III. Bp., 1915–1917. I. 304. skk.

¹⁹ MAKSAY Ferenc, *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Technikai szerkesztő BUZÁSI János. Bp., 1990. 779–781. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16.) Vö.: SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). Tanulmányok Tolna megye történetéből*. 2. köt. 1969. 11–12.; Sárközi Márton Igar melletti földjét szántóval és réttel viszont a törökök 1565-ben vették számba. L. DÁVID G., *A Simontornyai szandzsák*, 185/5.

²⁰ Werbőczy katonáinak származásáról: „Multi sunt pauperes nobiles, qui sunt optimi milites et omnes recipiunt, confugiunt et congregantur ad dominum nostrum, quos omnes dominus noster cogitur donis et pecuniis providere, quia bona illorum turcus possidet” – írják önmagukról egy 1543. évi datálatlan levelükben. TAKÁTS Sándor, *Huszárkalandok a hódoltság korában*. In *Uő., A török hódoltság korából*. H. és é. n. 299. 3. jegyzet (Rajzok a török világból IV.); eredetije: ÖStA, HHStA Hungarica Fasc. 53. 1543. Sine dato f. 161. és 201^v.)

²¹ Vö.: HORVÁTH J. Gyula, *Tímár György, XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564)*. Baranyai Helytörténetírás, 1972. Pécs, 1973. 25–63.

a Budaházinaos nevű hitetlen[t], s [amikor] a Száz nevű vár előtt szemtől szemben felállva, karddal és törrel többször egymásra rontottak, végül a hitetlen több helyen megsebesült, s elgyöngülve fejjel lefelé a lováról leesett; midőn éppen azon volt, hogy fejét levágja, a porbasújtott hitetlenek közül egy csapat lovas közbeavatkozott s kimentette^d. Ezenkívül is, korábban a szekértábor csatában^e fejet vágott s különféle haditetteket vitt végbe, s bátorsága és hősiessége számos alkalommal megnyilvánult az itteni végeken; szolgálja minden tekintetben méltó a magas uralkodói kegyre, s ezért az említett tímár[ra] a nagyúri parancs szerint tezkere adatott 948. zilkáde 24-én.”^f

^a Szerbia északi részén

^b értsd: a hitetlen Radin kiutalási okmányáról

^c értsd: Hajdar bin Abdullah

^d értsd: Budaházinaost (Budaházi Jánost)

^e „Szekértábor” csatán a törökök az 1541-i gellérthegyi ütközetet értették. Vö.: FODOR Pál, *Így kezdődött a török hódoltság...* Kk 1995/1 94/9.

^f 1542. március 11.

A tezkere tanúsága szerint jóval 1542 márciusa előtt – az időjárási viszonyokból következően valószínűleg még 1541-ben – a tolnai-baranyai határon elhelyezkedő Szászvárnál²² lezajlott párviadal leírása olyan plasztikus és egyértelmű, hogy nincs is más dolgunk, mint regisztrálni: a két előadás – leszámítva, hogy mindkét fél magát nyilvánította győztesnek – teljesen egybevág.

Mivel elsődleges célunk Tinódi szavahihetőségének további bizonyítása volt, s a vizsgált esemény önmagában amúgy sem eléggé jelentős, nincs értelme elmerülni a szóban forgó párviadal részleteiben, amely egyébként a „vitézi próbatételek” szokásos rituáléja szerint ment végbe.²³ Itt csupán néhány olyan pontra mutatnánk rá, ahol a két forrás egymást kiegészítve segít hozzá a történetek rekonstrukciójához. Tinódi – aki a törökellenes harcra lelkesítést is feladatának tartotta, s ezért, különösen az 1540-es években, igyekezett kiemelni a magyar sikerrel végződött összecsapásokat – azt a benyomást akarja kelteni, hogy a törökök által kezdeményezett, csoportos párviadal Werbőczy emberinek fényes diadalával végződött.²⁴ Ezt azonban sehol sem mondja ki, jóllehet szerinte Werbőczy örvendezett, hogy vitézei a „bajviadalban jól cselekedének” (42. sor). Sőt, a Kászim bég által az összecsapásban résztvevők közt kiosztott jutalmak felsorolásával érzékelteti, hogy a másik félnek sem volt oka a szomorkodásra. Ha figyelmen kívül hagyjuk az olyan tételeket, mint a bársony suba, aranyos bársony és öt sing skarlát posztó, amelyeket nem könnyű pénzre átszámítani²⁵ –, akkor az ajándékok nagyságrendje alapján a párviadalban résztvevő törökök közt az alábbi „rangsort” kapjuk:

A legnagyobb sikerrel Kara (=Fekete) Hajdar dicsekedhetett, akiről a *rúznámcséből* azt is megtudhatjuk, hogy már az 1541. év budai hadi vállalkozás alkalmából is kiténtette magát, s hogy első generációs muszlim volt. (A törökök az „Abdullah fia” [bin Abdullah] formulával jelezték, ha valaki frissen áttért volt.)²⁶ „Második

²² Ami azért érdekes, mert Szászvár a pécsi püspök vára volt. Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. III. Bp., 1897. 406. (Hunyadiak kora Magyarországon VIII.) és SZAKÁLY F., *Pécs török uralom alá kerülésének kérdéséhez*. Kézirat. Várható megjelenés: *Barta Gábor-émlékkönyv*.

²³ Erre TAKÁTS Sándor számos tanulmányában utalt, de ismereteit külön tanulmányban nem foglalta össze.

²⁴ Vö. a 41–46. sorral.

²⁵ Tinódi a Redzsebnak adott szabályát „hatvan forint érő”-nek mondja, ami hozzávetőleg 3000 akcsének felel meg. Nyilván ért ennyit a Hajdar bin Abdullahnak adott ezüstsík is (56. és 58. sor).

²⁶ Vö.: V. L. MÉNAGE, *Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II*. In *Documents from Islamic Chanceries*. First Series. Ed. by S. M. STERN. Oxford, 1965. 112–118.

helyre” Redzsebet sorolhatjuk, a maga 4000 akcsés díjazásával. Hozzájuk képest gyenge teljesítményt nyújthatott Terek Péter, ha neki Kászim elégségesnek vélte 500 akcsét és 5 sing skarlátot juttatni (bár az sem kizárt, hogy a pribéket nem akarta idejekorán elkapatni). A kiutalásból azt is megtudjuk, hogy Hajdar bin Abdullah ellenfele Budaházi János volt, aki az összecsapás során súlyos sebeket kapott, és csupán az ilyenkor részben kíváncsiszkodóként, részben a szabályos lefolyás ellenőréként összegyűlt magyar katonák – egyébként szabálytalan – közbeavatkozása nyomán menekült meg a haláltól. Ha Tinódi Werbőczy jámbor szolgálai közül a párviadalra kihívottakat sorolja fel – amit Budaházi János említése nagyban valószínűsít –, úgy nyilvánvaló, hogy Szászvár alatt legalább hármas kard- és törpárbajra került sor, amelyben Redzsebnek Sárközi Gábor, Terek Péternek pedig Muti István volt a „párja”, vagy fordítva. A török jutalomösszegekből ítélve ez utóbbiak még kevésbé jutottak közel a döntéshez, mint a Hajdar–Budaházi-páros.

Vagyis: a feltehetőleg 1541-ben lezajlott szászvári próbatétel minden valószínűség szerint emberhalál nélkül végződött. Mindenesetre nagy híre támadt, s a Dráva-Száva közéről is ide vonzotta az érdemszerzésre áhítózó törököket:

„Ebben hír lött vala végbeli hőseknek,
 Ím az Tótországban fő-főtöreknek,
 Jó vitézi vannak vitéz Werbőczinek,
 Szerencse késérteni hamar készülének.” (61–64. sor)

Az 1543. évi török hadjárat krónikásától tudjuk, hogy Hajdar bin Abdullah – miént béggé kinevezését megelőzően „főnöke”, Kászim is viszonylag magas rangú tiszt, *vojvoda* volt. (A közlés egyébként éppen Kászim mohácsi bégnak a szultánhoz 1543. május 3-án érkezett leveléből származik.) Érdemes magát a vele kapcsolatban előadott esetet is felidézni. Eszerint „mivel a gonosz természetű gyaurok gyülekezésének híre fülemhez jutott, embereim közül Jahja és Hajdar vojvodákat nyelvet fogni küldtem egy lovas csapattal. A *Kapos* nevű folyó közelében ismét gyülekezésük levén, mikor ahhoz közel értek, történetesen az *Ustzulni-Belgirád* [Székesfehérvár] nevű várból való gyaurok gyülekező helyére bukkantak s azokkal összetalálkoztak. Megütözköztek, s mindkét részről igen heves harc folyt, de a felséges Isten kegyelméből és a próféta csodás hatalma által a vallás ellenségeinek serege megveretett és összetöretett, s mikor futni akartak, megrohanták őket és végre mindnyáját kardra hányták. Ezen ütközetben *Egevár* bégje, a Budi Farkas nevű hitetlen is halálát lelte.”²⁷ Egy másik kortárs török krónika pontatlanabban adja elő az eseményeket, az elhalálozott magyar nevét pedig kétszer is Podán Kirkis alakban írja le.²⁸

A magyar fordítás készítője, Thúry József nem tudott megbírkózni az eltorzítva leírt magyar személy- és helynévvel. Az előbbi kapcsán annyit jegyzett meg, hogy a „Bödi”, „Bódi” olvasat is elképzelhető, míg a helynevet esetlegesen Egervárral vagy Egreggyel tartotta azonosíthatónak. Nos, a történet magyar szereplője minden bizonnyal Bodó Farkas volt, akinek anyavári majorságáról, melyet Bodó Ferencsel együtt birtokolt, a simontomyai szandzsák első, 1546. évi összeírásában is megemlé-

²⁷ A korábban Szinan csausnak tulajdonított munkáról mára kiderült, hogy Muradi tolla alól került ki. A vonatkozó passzust l. *Török történettrók*, i. m. II. 295.

²⁸ SINAN CAVUS, *Tarih-i feth-i Siklos, Estergon ve Istoll[n]i-Belgrad or Süleyman-name*. [Istanbul, 1987.], f. 45^{a-b}. (A mű valódi szerzője Matrakcsi NASZUH.)

keztek.²⁹ Bodó Ferencről pedig tudjuk, hogy 1510-től Anyavár és tartozékait kapta új adományul II. Ulászló királytól, minekutána a várat a XIV. század végétől györgyi előnévű családja birtokolta.³⁰ Bodó Farkasról, aki fia vagy testvére lehetett Ferencnek, jóval ritkábban hallunk, de 1559-ben megemlékeztek egy Tolna megyei településéről, Medéről, de a felmérés készítésekor a falu már Patacsy Péteré volt.³¹ Magáénak mondhatta még Taba puszta (Tolna m.) egy részét, amelyet az 1543. évi – töredékes – magyar dikális összeírás szerint Koppányi Mihállyal közösen birtokolt.³² Mindebből arra következtethetünk, hogy Kászim bég Anyavár³³ urának haláláról tudósít a Kapos folyó menti összecsapás kapcsán.³⁴

Mint látjuk, a levél szerzője ezúttal is igen jól volt informálva a magyar viszonyokról,³⁵ ami nem csoda, hiszen már legalább tizenöt éve ebben a régióban szolgált. Ismereteit többek között ügyes embereinek is köszönhetette, akik között Hajdar élenjáró szerepet játszhatott. Az ő fontosságára és az 1543. évi győzelem kivívásában való érdemeire utal a Kászim-féle levél azon megjegyzése is, hogy – egyfajta kitüntetésként – vele küldte el „az említett ütközetben levágott fejekből hús előkelő gyaurnak fejét és ama két, elfogott előkelő gyaurnak egyikét, akik a Szekszár [!] vára ellen jövetelük alkalmával elrejtőzködtek nyelvet fogni”.³⁶

Hajdar vojvoda a fenti timár-birtok mellett idővel egy-két aprónak tűnő, de mégsem jelentéktelen jövedelemforrásnak is birtokába jutott. Így övé lett egy négy kerekű malom a simontornyai szandzsák anyavári náhijéjához tartozó Hidvég mellett.³⁷ A kezdetben a mohácsi, majd a simontornyai szandzsákhöz sorolt Kölesden (Tolna m.) is szerzett egy, ugyancsak négy kerékre járó malmot,³⁸ amely később a tolnaiak kezébe került, de a mellette lévő átkelés továbbra is Hajdar vojvoda nevét viselte 1565-ben, 1570-ben, 1580-ban, sőt még 1590-ben is.³⁹ Bár a rév bevételei a kincstárt gazdagították, igen valószínű, hogy Hajdar is húzott némi

²⁹ DÁVID G., *A Simontornyai szandzsák*, 267. (100 zsák gabonát és 100 szekér szénát vártak róla, azaz a terület meglehetősen nagy kiterjedésű lehetett.) Később az anyavári náhijét Szekszárdhoz csatolták, de – kicsit más szöveggel – továbbra is nyilvántartásba vették „Bodon Farkas réjté”-t: BOA Tapu defteri 593, f. 35^v és 632, f. 33^v.

³⁰ CSÁNKI D., *i. m.* III. 403., 462.

³¹ TIMÁR György, *Királyi Sziget. Szigetoár várgazdaságának iratai, 1546–1565*. Pécs, 1989. 375. (Baranya török forrásai 1.) A forrás kiadója a helységet CSÁNKI D. nyomán (*i. m.* III. 441.) azonosította, aki szerint a mai Medina óséről van szó, s amelynek adóit részben a Hunyadiak korában is a györgyi Bodók élvezték.

³² MAKSAY F., *i. m.* II. 777. és 779.

³³ THÜRY J. Egevár alakváltozata minden további nélkül olvasható Anyavárnak. Nem egészen értjük, miért írt THÜRY J. a jegyzetben *r*-et az *a*-ként és *e*-ként is feloldható *he* betű helyett, amit a főszöveg sugallt. – Később *Anjavár* formában fordul elő a defterekben.

³⁴ Mindezt fényesen igazolja egy további magyar adat, Werbőczy Imre szervitorainak 1543. évi supplicatioja, mely szerint Bodó Farkas megürült javait – központjukban Anyavárral – uruk, Losonczy István és Mérey Mihály egyaránt felkérte. OStA HHStA Hungarica AA Fasc. 53. 1543. Sine dato f. 161 és 201^v. (Idézi SZAKÁLY F., *Az első dunántúli szandzsák*, *i. m.* 26/11. jegyzet.) A török beszámoló alapján most már világos, miért ürültek meg a nevezett javai.

³⁵ Pár évvel később, 1545. márc. 28-án és 29-én a Porta két egymást követő, szövegében alig különböző parancsban a mohácsi bég, Kászim nemrég küldött híreit nyugtázta, s újra megbizta őt azzal, hogy alkalmas kémekeket küldjön ki, akiknek feladata Ferdinánd terveinek és tetteinek felderítése volt: Topkapi Sarayi Müzesi Arşivi (Istanbul), E. 12 321, ff. 174^r, 187^r.

³⁶ *Török történetírók*, *i. m.* II. 295–296.

³⁷ DÁVID G., *A Simontornyai szandzsák*, *i. m.* 267/5., 275/5. Mindkétser megemlégették, hogy a nevezett Kászim embere. – Ezt a malmot 1580-ban már „az elhunyt [Szokollu] Musztafa pasa” tulajdonaként vették lajstromba: BOA Tapu defteri 593, f. 38^r.

³⁸ BOA Tapu defteri 441, f. 99^v, Tapu defteri 443, f. 145^v.

³⁹ Az 1565., ill. 1570. évi adat: DÁVID G., *A Simontornyai szandzsák*, *i. m.* 287/85. és 305/87.; az 1580. évi: BOA Tapu defteri 676, f. 116^v; az 1590. évi: BOA Tapu defteri 632, f. 96^r.

hasznot az itt bonyolódó forgalomból. A Mohács alá osztott Györe (Tolna m.) falu közelében pedig egy majorságot mondhatott magáénak, miután a használatbavételi illetéket (*tapu*) megfizette. A terület több részből állt: egy, becslés szerint harminc zsák gabonát hozó szántóból, egy rétből és két szőlőskertből.⁴⁰

Hajdar vojvoda tehát főként vitézkedései színterén, a baranyai-tolnai vidéken jutott ingatlanokhoz, amelyekből biztos megélhetésre talán nem futotta, ám akár a malmok, akár a rév, akár a majorság – de ezek együttese mindenképpen – tetemes mellékjövedelmet hoztak neki.

Sorsa további alakulását illetően bizonytalanságban vagyunk. Egy, az erdélyi fejedelemnek címzett, 1565. májusi levélben bizonyos Hajdar és Redzseb kifosztásának kivizsgálását kéri a szultán.⁴¹ A két név együttes szereplése veti fel az 1541-ben és 1565-ben szereplő Hajdar azonosságának lehetőségét, ami egyszerűsmind azt is jelentené, hogy a két régi harcostárs közel negyed századdal később is együtt rótták a magyarországi hadiösvényeket.

Egy másik variációt Vác város 1570 körüli házkatasztere kínál. Ebben feltüntették Abdullah fia Hajdar és felesége, Gülnár asszony házait. „Belőlük egy szobát és fél [köz]kutat a nevezett Gülnár az édesanyjától, őt szobát egy pincével állítólág Hajdar vett meg Dervis adórovótól, de mivel erről írást nem tudott felmutatni, újra meg kellett vennie; eladtattak neki 1250 akcséért...”⁴² Ebben a változatban az a figyelemre méltó, hogy Hajdar beköltözőként bukkan fel Vácott, s hogy – mint a harmincnyolc évvel korábbi tímár-birtok kiutaláskor – ezúttal is jelezték első generációs muszlim voltát.

Mindazonáltal mindkét utóbbi esetig több láncszem hiányzik életrajzából. A távolról sem kimerített, gazdag török forrásanyagból remélhetőleg előbb-utóbb elő fogrnak kerülni azok a bejegyzések, amelyek fényt vetnek Hajdar pályájának még ismeretlen állomásaira,⁴³ vagy éppenséggel arra, hogy nem két vagy három különböző személyről van-e szó.

Futólag érdemes kitérni arra, hogy a Tinódi által ugyancsak a *Verbőczy Imrehnek...* című énekben a kozári viadalban elesettként emlegetett Musztafa vojvoda feltehetőleg túlélte az összecsapást. Török forrásaink ugyanis több kisebb ingatlanról állítják, hogy azok 1546-ban és 1552-ben Kászim bég, majd pasa Musztafa vojvoda nevű emberének használatában vannak.⁴⁴ A pécsi-mohácsi szandzsákba eső *ziámet*-birtokát pedig 1558. október 7-én – Kászim pasa második budai kormányzósága idején – vezették be a budai *rúznámcséba*, ezúttal is kitérve a beglerbéghhez fűződő kapcsolatára.⁴⁵ Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy Kászimot két Musztafa nevű vojvoda is kísérte, de valószínűbb, hogy nem így volt. Tudunk viszont Kászimnak egy társáról, aki vele együtt vojvodáskodott a 30-as években⁴⁶ – talán ő maradt halva a csatamezőn, bár gyanúnk szerint valószínűbb, hogy idővel ez a Musztafa állt fényesebb életpályát befutó kenyerespajtásának „szervitorai” közé.

⁴⁰ BOA Tapu defteri 441, f. 105^v és 443, f. 153^v.

⁴¹ BOA Mühimme defteri 6, p. 554, N° 1201.

⁴² FEKETE Lajos, *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján*. Bp., 1944. Reprint in *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában*. Szerk. DÁVID Géza. Bp., 1993. 104. N° 249.

⁴³ Az 1550-es években vezetett budai *rúznámcséban* több Hajdar is felbukkan, de egyikről sem állítható jó lelkiismerettel, hogy azonos lenne a keresettel. „Leggyanúsabb” közülük az a személy, aki – várakozási állományba tétel után – a bejegyzés szerint újból az uzicsei náhijében kapott javadalmat. L. ÖStA HHStA Ehemalige Konsularakademie, Krafft 284.

⁴⁴ Bővebben adatolva: DÁVID G., *Kászim vojvoda, bég és pasa*, id. kézirat.

⁴⁵ ÖStA HHStA Ehemalige Konsularakademie, Krafft, 284.

⁴⁶ *Enyingi Török Bálint*, i. m. 277., N° 308.